

ОДНОС РАНОХРИШЋАНСКОГ МОНАШТВА ПРЕМА БОЛЕСТИ И ЊИХОВОМ ЛЕЧЕЊУ

Слободан Продић

Српска православна Епархија далматинска, Република Хрватска

Сажетак

Општежитељне монашке обитељи Египта током 4. века постају зачетници манастирских болница. Искуства која су ове заједнице имале са устројењем и радом болница представљају својеврсну основу коју радо прихватају монашки ауторитети у другим деловима хришћанског света. Полазећи од претпоставке да је данас готово немогуће у целости реконструисати рад ових болница, детаљи који су о њима записани у различитим историјским изворима свакако су од велике користи савременим истраживачима овог елемента историје медицине.

Кључне речи: Египат, 4. век, општежитељни манастири, манастирске болнице.

Полазна основа за настанак овог рада јесте дубока увереност у чињеницу да проучавање историје медицине није потпуно без проучавања њеног развоја унутар хришћанске Цркве. Данас се, као неоспорно, прихвата реалност да се управо унутар Цркве, а поготово унутар монашких заједница још од најранијег периода њиховог постојања, примењују различити начини лечења одређених болести. Оно што је нарочито интересантно са становишта историје медицине јесте да у општежитељним манастирима већ у првој половини 4. века постоје болнице као посебне установе у којима се пружала медицинска помоћ првенствено оболелим монасима¹.

¹ Хронолошки посматрано, један од најстаријих данас познатих спомена о односу монаха према оболелој сабраћи, записан је у зборнику под именом *Устав отшелничкије живота*. Реч је о збирци поука преподобног Антонија Великог (251/253–356) која је, у писаној форми, настала највероватније од стране неког од његових многобројних ученика. Наиме, Антоније, говорећи о односу здравих монаха према оболелима, напомиње следеће: „Свакодневно [након што] устанеш, брини се о болеснима који су међу вама. Иди ка болеснима и њихове сасуде напуни водом. Све што можеш, све сувишно подари болеснима у манастиру. Ако те авва одреди да служиш болеснима, служи им од свет

Основа манастирске медицине у првој половини 4. века, према историјским изворима који потичу из овог периода², била је двојака. Први сегмент би могли окарактерисати као покушај олакшавања оболеле ломе да прође кроз период болести уз примену тада доступних знања, док се као други, али ништа мање важан елемент, издваја спремност здравог монаха (или више њих) да помогне свом сабратау који се, како се то често и радо наглашава у агиографској литератури или химнографском материјалу Цркве, вољом (допуштењем) Божијим разболео. На тај начин, болест поприма двојаку улогу у животу првих монаха. Прва улога јесте истрајавање у вери и подвигу чак и током периода болести, а друга улога јесте пројављење спремности монаха да служи свом ближњем у тренутцима када је то њима заиста најпотребније.

Ако пођемо од става да се болест унутар првих општежитељних монашких заједница посматра као нешто што је дато од Бога и као нешто што заправо човеку помаже да остане непоколебљив у својој вери, тада се болест свакако мора посматрати као одређени облик катихетске поуке. У тако устројеном поретку, болест такође има и својеврсну есхатолошку димензију која, имајући у виду ранохришћанску свакодневицу, представља један од најизраженијих сегмената њихове (хришћанске) свакодневице³.

Монаштво које се изразито развија у времену првих година 4. века, пре свега због слабљења интензитета прогона и постепеног нестајања

срца свога да би од Бога добио двојаку награду – за послушање са љубављу учињено“ (С. Продић: „Устав отшелничког живота” преподобног Антонија Великог и његов утицај на развој монаштва, Шибеник, 2011, 81–82). Овакве напомене, у краћој или широј форми поуке, сусрећу се у безмало свим данас познатим изворима који казују о првим годинама постојања организованог монашког живота пре свега на простору Египта.

2 Када говоримо о историјским изворима који нам помажу да се упознамо са монашком свакодневицом првог периода постојања општежитељних манастира, ту свакако морамо споменути неколико изузетно важних дела без којих је, нагласимо, заправо немогуће било шта поуздано рећи о монаштву уопште. Пре свега, потребно је истаћи дело под насловом *Живот пустињских отаца*. Његов аутор је и данас непознат, али неретко се дешава да се оно, потпуно погрешно, приписује презвитеру Руфину Аквилејском, његовом преводиоцу са грчког на латински језик. Затим, свакако треба споменути дело епископа Паладија Хеленопуљског под насловом *Лавсаик*, а такође и дело преподобног Теодорита, епископа Кира, под насловом *Историја богољубаца*. Важне напомене о медицинским искуствима која су постојала међу египатским монасима 4. и каснијих векова, сусрећемо у тзв. *древним монашким уставима*... Данас су, срећом, многи од ових извора преведени на српски језик, тако да то у мноме олакшава њихово подробније проучавање.

3 Ово есхатолошко настројење ранохришћанске заједнице лако је уочљиво већ у ново-заветним посланицама које, хронолошки посматрано, припадају периоду 1. века. Данас је свакако један од најједноставније уочљивих пројављења ове усмерености ка очекивању Другог Христовог доласка и васпостављања онога што је Он обећао кроз своје беседе, врло конкретан молитвени поклик: „Маран ата”. Наиме, управо у тим речима, које у преводу на српски језик значе: *Госпode, дођи*, садржана је свеколика усредсређеност којом заправо дише прва заједница. У тако устројеном поретку или, да се изразимо нешто савременијом терминологијом, у тако испољеној доктрини, однос који први хришћани имају према болести свакако добија једно специфично значење. Овом питању тек треба посветити посебну пажњу, нарочито када је реч о историји медицине у 1. веку.

онога што се у богословској литератури карактерише као страдалништво (мучеништво) за веру, људе који су дубоко у себи осећали потребу за аскезом и подвигом, полако али сигурно све више и више привлачи у пустињу⁴. У таквим пределима, за разлику од живота у оновременом полусу, свакако да није било особа које су биле веште у медицинском искуству. Према томе, у тим првим данима постојања монаштва на просторима Египта, монаси попут Антонија Великог, Памва, Пахомија Великог, Макарија Великог и небројених других, једноставно речено, били су препуштени вољи Божијој и својим до тада стеченим знањима о томе како и на који начин помоћи самој себи у тренутцима болести. Оно што завређује пажњу истраживача историје медицине јесте и то да су многи од њих, као на пример Антоније Велики, упркос физички изузетно тешком животу у пустињи, ипак доживели дубоку старост⁵.

Али, како то можемо видети кроз напомене у делима која казују о животу првих хришћанских пустиножитеља, око неоспорних монашких ауторитета који су се међу првима прихватили оваквог начина живота, започиње процес постепеног окупљања ученика и људи који су желели да и сами живе оваквим начином живота. Ово је, по нашем скромном мишљењу, изузетно важан тренутак када је реч о проучавању историје медицине унутар монашких заједница. Наиме, повећавање броја људи неминовно са собом доноси проблеме међу којима су и они медицинске природе. Анализирајући ситуације у којима су били пустиножитељи пре него се око њих окупља већи број људи, у прилици смо да приметимо да к њима притичу оболели у жељи да их они (пустињаџи) исцеле молитвом⁶. Са друге стране, окупљање великог броја људи истовремено је значило повећање могућности да се неко међу њима разболи, а самим тим и потребу да се започне са устројавањем посебног места унутар манастира у коме би се они покушали излечити.

Уколико обратимо пажњу на то како су и на који начин били устројени први општежитељни манастири Египта, тада свакако примећујемо детаљ да су они, по архитектонско-просторној форми, у много-

4 Данас под термином *пустиња* најчешће буквално разумемо египатску или палестинску пустињу, тј. безводан предео са песком, динама и тек понеком оазом... Са друге стране, *пустиња* у хришћанском предању заправо је предео у коме првенствено нема људи, а уколико их и има, то је у најмањем могућем броју. Карактеристичан пример тога свакако је и свети Сергије Радоњешки, угодник Божији из 14 века, са чијим се именом нераскидиво повезује развој монашког живота у пределима данашње Русије. Он, на почетку свог подвига, такође одлази у *пустињу*, али под тим термином се очевидно мисли на густе и непрегледне руске шуме у којима није било људи (Еп. Никон, *Житије преподобног Сергија Радоњешког*, Ср. Карловци, 1994, превод са руског: Слободан Продић).

5 Илустрације ради, напоменимо да се преподобни Антоније Велики упокојио са 105 година живота (А. Јевтић, *Патрологија*, Београд, 1984, 281).

6 У споменутој раномонашкој литератури оваквих примера је на претек. Како овај рад не би прекомерно обременјивали навођењем споменутих ситуација, довољно је пажњу усмерити ка догађају са аввом Евлогијем и богаљом коју је забележио Паладије у свом делу *Лавсаик* (Паладије, епископ Хеленупоља, *Лавсаик*, Шибеник, 2002, 44-48, превод: Слободан Продић).

ме личили на садашњи облик катунских насеља⁷. Ово нарочито наглашавамо јер данас, из неког нама недовољно јасног разлога, често сусрећемо ставове по којима су први манастири хришћанског истока имали облик утврђења, тј. форму коју, на пример, има данашњи манастир Манасија⁸. Али, како египатски манастири већ током 4. века попримају облик насеља са специфичним келијама у којима живе монаси, то нас доводи у ситуацију да кажемо следеће: унутар кућа живи одређени број монаха, а најчешће је реч о монасима који се баве истоветним послушањем (рукодељом). Њихов број заиста је неуједначен, тако да се он креће од неколицине (три-четири монаха), па све до прилично великог броја, двадесет и више монаха. У таквом станишту свакако да је увек била присутна одређена доза опасности да се развије неки од бенигну облика вирусне, али исто тако и неко од озбиљнијих обољења.

Следећи важан корак, поготово када је реч о теми којом се бавимо, јесте чињеница да се већ тада, у дословно првим годинама постојања општежитељних манастира, од стране манастирског игумана и братије која је имала послушање да се стара о животу унутар заједнице, развија мисао о томе да унутар манастира мора постојати посебан простор у коме ће обитавати оболели монаси. Управо тренутак устројења ове наменски одређене просторије, може се окарактерисати као историјски почетак онога што нам је данас познато као манастирска болница.

Благослов игумана да унутар манастира којим он управља постоји болница један је од, да тако кажемо, изнуђених одлука које су своју практичну примену добиле кроз потребу свакодневице. Наиме, читајући устав кога анђеоло Господњи даје преподобном Пахомију Великом, и који се неретко означава као фундамент за настанак свих потоњих манастирских типика, ми ни у једној јединој речи не сусрећемо било какву најаву или могућност постојања манастирске болнице⁹. Са друге стране, у типцима који су настали као последица практичне потребе за дефинисањем дисциплинарних правила живота у киновијама, примећујемо напомене о неопходности постојања болнице и монаха (једног или више њих) који имају послушање болничара. Оно што је можда најинтересантније, наравно када је реч о овом сегменту манастирског живота,

7 Када говоримо о катунском облику насеља, то чинимо пре свега због тога да би пред очима имали делимичну реконструкцију облика манастирског комплекса какав је, на пример, нитријски, скитски или келијски манастир. Подробније о овим манастирима, тј. о њиховом спољашњем облику: М. Скабаланович, *Изабрана дела: Тумачење Типика, Шибеник*, 2008, 119–135, превод: Слободан Продић).

8 Напомена о манастиру Манасија заправо је узета из крајње практичног разлога јер је овај манастир, као што нам је познато, у архитектонском погледу доживео можда најмање измена када је реч о његовој спољашњости. Подробније: С. Продић, *Манастирска послушања*. Истину за вољу, поједини манастири у Египту такође су били ограђени, али разлог постављања оградe није био инициран настојањем да се спречи улазак непријатељске војске, него људи из света (погледати: *Књига живот пустињских отаца*, 171).

9 Текст овог устава записан је, између осталог, и у Паладијевом *Лавсаику* (Паладије, епископ Хеленупоља, *Лавсаик*, 60–62).

јесте то да у споменути типцима, поготово оном који је настао од стране преподобног Пахомија Великог, сусрећемо јасне и недвосмислене напомене о устројењу манастирске болнице¹⁰. Према томе, слободно можемо рећи да су манастирске болнице у египатским манастирима један од сегмената иницираних потпуно природним потребама карактеристичним за човекове егзистенцијалне проблеме.

Питање које је за нас готово идентичне важности као и питање у вези са устројењем првих манастирских болница у 4. веку, јесте питање у вези са тиме како је и на који начин обављано послушање болничара. Разлог за то је битан превасходно стога што се данас још увек мало тога зна о томе како је заправо функционисало лечење појединих болести у овом периоду историје на просторима о којима говоримо.

Полазећи од претпоставке да се на одређена манастирска послушања постављају особе које су вичне конкретним пословима, можемо рећи да су на послушање болничара изабирани они међу монасима који су имали одређено предзнање и искуства у лечењу. Имајући у виду чињеницу да су египатски манастири, поготово током друге половине 4. века, к себи привлачили на стотине људи жељних да живе монашким начином живота, није била реткост да се међу њима пронађу и оновремени лекари. Данас, управо захваљујући већ споменути изворима који се баве историјом монаштва у овом периоду историје, можемо приметити да код неких лекара постоји одређена врста унутрашње борбе када је у питању одлука да ли ће се или неће прихватити тешког и мукотрпног монашког живота, а са друге стране самовољно одступити од прилично угледног положаја који им је омогућавао статус познаваоца медицине. И овде, као уосталом и у многим другим ситуацијама, неретко се у први план поставља или чудо које се, вољом Божијом, догодило са неким од лекара или пацијената који су оздравили пред њиховим очима, или се наглашава дуговремени разговор између гордог лекара и духовно искусног пустиножитеља који наглашава управо есхатолошку димензију монашког подвига. Ово је тема која свакако завређује једну посебну студију, али оно што је, по нашем мишљењу, битно напоменути у вези са оним о чему сада говоримо, јесте да је одређени број лекара са тада доступним медицинским знањем и искуствима, одлучио да ступи у манастир и тамо настави са својим радом истовремено га повезујући са монашким подвигом. На тај начин, може се говорити да су медицинска искуства ранијих времена полако али сигурно продирали и у египатске манастире, а одатле су, захваљујући заиста развијеној комуникацији која је постојала на релацији манастир – посетиоци манастира, лако проналазила пут у различите делове тадашњег света¹¹.

¹⁰ Овде свакако треба нагласити детаље који су, у вези са овим, изложени у типичу (правилима) светог Пахомија. Српски превод ових правила: *Древни монашки устав*, Шибеник, 2004, превод: Слободан Продић.

¹¹ Овде је прикладно напоменути један, по нашем мишљењу, битан детаљ када је реч о настанку извора помоћу којих смо данас у могућности да се упознамо са свакодневицом египатских манастира током 4. века. Наиме, безмало сви наслови који казују о

Данас као свакако најпознатији пример констатације коју смо само овлаш нагласили, наравно да морамо споменути светог Василија Великог. Положај који је он имао у јерархијској структури Цркве¹², створио је простор да до потпуног изражаја дође његово задивљујуће образовање стечено у најрепрезентативнијим школама античког света¹³. Овај, слободно га можемо назвати, полихистор – сабрана знања усавршио је практичним искуствима стеченим током свог путовања Истоком (од око 356. до краја 359. године). Ово путовање, по нашем мишљењу, дефинитивно је уобличио Василија као особу и начинило га је способним да учини све оно што је током свог, ипак кратковременог овоземаљског живота¹⁴, урадио за Цркву. Упоредо са бављењем богословљем, што је свакако било иницирано небројеним проблемима са јеретицима и њиховим учењима која су потресала Цркву током 4. века, Василије Велики ништа мање пажње посвећује решавању свакодневних проблема са којима се сусрећу тадашњи хришћани. Као одређени врхунац његовог старања о проблемима обичног човека обременењеног *животним бригаама*, како се то казује у речима „Херувимске песме“, наравно да морамо истаћи устројење данас надалеко чувених *Василијада*. Овај, слободно га назовимо, институционални феномен 4. века, заправо је прва организована харитативна форма унутар Цркве која је јасно и недвосмислено у пракси дефинисала и њену социјалну димензију. Начинивши центре који су се налазили у самим градовима или њиховој ближој околини, унутар истих започиње са радом читав низ добротворних установа у којима људи имају могућност да добију неопходну помоћ. Та помоћ била је намењена сиромашнима, старима и, што је за тему којом се бавимо нарочито важно, болеснима. Разлог због кога ово наглашавамо првенствено је тај што се управо кроз рад *Василијада* дешава један изразито важан феномен који ће целокупном животу Цркве дати посебну конотацију. Наиме, монаштво је, као што знамо, представљало тенденцију човековог одлас-

првим монасима проистекли су као одређена врста путописних бележака људи који су, чувши о подвизима монаха у Египту, и сами одлучили да их посете и лично се упознају са њима. Ову подгрупу наслова која се данас у патролошкој литератури назива термином *монашки зборници* (А. Јевтић, *Патрологија*, 270–280), свакако да започиње књига *Живот пустињских отаца*, тако да детаљи у вези са лечењем који су садржани у њој, спадају међу прве који су забележени од стране хришћана – путописаца. Као такви, они представљају изворе који се свакако морају подробно анализирати, поготово у светлу савремених научних открића.

12 Подсетимо, свети Василије Велики био је архиепископ Кападокије Кападокијске, за време у коме је живео, изузетно битне области не само у црквеном, него и у политичком сегменту живота.

13 Како би боље разумели напомену у вези са школовањем светог Василија Великог, напоменимо да је он, око 345. године школовање започео у Кесарији Кападокијској, а потом га наставио у Константинопољу код позног античког ритора Ливанија. Око 352. године одлази у Атину – центар тадашње јелинске мудрости, и тамо, код учитеља какви су Империје и Проерсије, изучава низ наука, тј. философију, дијалектику, реторику, граматику, астрономију, геометрију и, што је за тему о којој говоримо нарочито битно, медицину.

14 Свети Василије Велики упокојио се са 49 година живота.

ка из градова или, како се то чешће наглашава, удаљавање од света. Василије Велики, препознајући потенцијал који је имало монаштво, одлучује да њих (монахе) и њихова стечена знања, поново врати у градове. Овај, да га тако назовемо „повратни талас“ у значајној мери омогућио је да се још интензивније развију контакти монаха-лекара са лекарима који су своју праксу, као световна лица, обављали у тадашњим градовима. Данас се, на жалост, поготово у богословској литератури, недовољно пажње посвећује управо овом детаљу. Разлог томе најчешће је лако уочљиви конзервативизам који је, као такав, донео небројено проблема не само када је у питању медицина, него и многе друге науке.

Знајући да је свети Василије Велики био изузетно снажан ауторитет у подједнакој мери и за хришћане који су живели на истоку али и на западу тада познатог света, његове напомене у вези са развојем монашког живота, па самим тим и манастирске медицине, лако су пронашле свој пут у разним пределима. Када говоримо о простору Европе, довољно је споменути преподобног Бенедикта Нурсијског и његов надалеко чувени манастир Монте Касино, како би разумели постојање непосредне везе између Василијевог односа према медицини и развоју медицине унутар манастира који су егзистирали на западу. У сваком случају, формиран однос према проблему лечења оболелих унутар манастирских обитељи у Египту током прве половине 4. века, постао је само један од елемената који су прихваћени од стране устројитеља монашког живота у другим пределима хришћанског света. Ова чињеница наравно да иде у прилог хипотези да је чак и данашње монаштво по свом поретку живота значајан извор за проучавање догађања унутар ове заједнице још у првим данима њеног постојања. Манастирска болница која је егзистирала у време преподобног Антонија Великог и однос монаха-болничара према оболелом сабрату или верујућем хришћанину свакако је, у својој основи, остао непромењен до данас. Када ово кажемо тада пре свега мислимо на чињеницу да је настојање да се помогне ближњем у њему тешком тренутку живота иницирано управо хришћанском љубављу и препознавању самог Христа у другоме човеку. Ово је, слободно можемо рећи, дефинитивно уобличио манастирску медицину која, иако није била у техничком погледу дорасла изазовима лечења, максимално пројављује хришћанско човекољубље као основу своје делатности.

У закључку овог кратког казивања о свакако важној теми из историје медицине, напоменућемо следеће: манастири у облику који је устројен током 4. века на просторима Египта постали су образац у дисциплинарном сегменту монашке свакодневице. Један од елемената овог обрасца свакако је и однос монаха према оболелој сабраћи. Из практичне потребе указивања помоћи оболелима, монаси су настојали да у мери колико им је то могуће, савладају основна сазнања у вези са лечењем управо да би их применили у ситуацијама када би се неки монах, или више њих, разболео. Из данашње перспективе, њихова медицинска знања била су оскудна. Иста је била и техничка опремљеност манастирских болница током 4. али и каснијих векова, али, са друге

стране, свакако да им није мањкала искрена жеља да се помогне ближњем у тескобним моментима живота. Видећи у свом сабрату икону Божију, тј. полазећи од веровања да је човек створен по лику и подобију Божијем, први монаси су у подвигу лечења болесника препознавали труд који чине према самом Господу. На тај начин, манастирска медицина већ у првим данима свог постојања била је и остала утемељена на истинском човекољубљу и препознавању човека као боголиког бића. Овакав курс значајно ће помоћи медицини да у наступајућим вековима постане једна од вештина које су човеку не само помагале у физичком превазилажењу проблема болести, него су у њему стварале и осећај сигурности и припадања заједници.